

TANULMÁNYOK.

Gárdonyi Géza színművei.

Írta: PERÉNYI JÓZSEF.

A bor. Falusi történet 3 felv. Először a Nemzeti Színházban: 1901 márc. 29. — Magyar Nyelvőr, 1901 (Balassa József), Új Idők, 1901, Vas. Ujság, 1901 (Szüry Dénes), Magyar Szemle, 1901 (Hevesi Sándor), A magyar dráma fejlődése. Kiadja az Országos Irodalmi és Közművelődési Társaság. Budapest, 1913 (Kovács Dezső). Bevezető fejtegetések a Kolozsvári Nemzeti Színház ifj. előadásaihoz. Kolozsvár, 1906 (Pálfi Márton).

Karácsonyi álom. Betlehemes játék 3 felv. Először a Nemzeti Színházban: 1901 dec. 13. — Vas. Ujság, 1901 (Szüry Dénes).

Annuska. Vigjáték 3 felv. Először a Nemzeti Színházban: 1903 jan. 9. — Hogy írta meg Gárdonyi G. az Annuskát? Magyarország, 1926 júl. 11 (Gárdonyi József).

Fehér Anna. Betyártörténet 3 felv. Először a Király Színházban: 1905 nov. 24.

Zéla. Színpadra tett regény 3 felv. Először a Nemzeti Színházban: 1905 dec. 17. Kézirat. Sűgőkönyve a Nemzeti Színház könyvtárában.

Fekete nap. Történet a szabadságharcból 3 felv. Először a Fővárosi Nyári Színházban: 1906 júl. 7.

Falusi verebek. Köznapi történet 3 felv. Először a Nemzeti Színházban: 1909 jan. 8.

Szentjános-bogárkák. Tíz kisebb színmű. Budapest, 1924. (Az új lámpás, Művészbimbó, Sekszipir költözése, Koszorúkötés, Betlehemes játék, Előjáték az egri színháznak, Paradicsom, Színészek érkezése, Argyrus királyfi, Az erdő élete.)

Gárdonyi Géza színműírói munkássága 1901—1909 közé esik. Ez alatt a nyolc esztendő alatt hét egész estét betöltő színművet és tíz kisebb darabot írt, amelyek összegyűjtve csak 1924-ben, a költő halála után jelentek meg. Gárdonyi eleinte húzódott a színpadtól. Csak többszöri rábeszélés után próbálkozott meg a drámai műfajjal és mindjárt legelső alkotásával (*A bor*) bizonyosságát adta hivatottságának és teltségének. Különös, hogy Gárdonyi csupán egyik színpadi művét jelölte a szokásos névvel. *Annuska* c. művét vigjátéknak nevezi, míg többi darabját a megszokott elnevezések helyett eredeti módon jelzi: *A bor*

falusi történet, a Karácsonyi álom betlehemes játék, a Fehér Anna betyártörténet, a Zéta színpadra tett regény, a Fekete nap történet a szabadságharcból, a Falusi verebek hétköznapi történet. Mintha ezekkel a szokatlan elnevezésekkel színműveinek különleges voltát akarná jelezni. És ezek a színművek nem is egyebek, mint felvonásokra és jelenetekre felosztott, dialogizált „történetek”. Több bennük az epikai elem, mint a drámai. Színpadra alkalmazott novellák. Drámaivá teszi őket a gyorsan pergő, eleven és mindig jellegzetes dialógus. Ezekkel a megjegyzésekkel egyáltalában nem akarom Gárdonyi színműveinek értékét kisebbíteni, csak egy sajtóságos, gárdonyias vonásukra a figyelmet felhívni. Alig van színműírónk, akinek művei annyira magukon viselnék szerzőjük egyéni vonásait, eredetiségét — mint Gárdonyi. Ez a körülmény mindenképpen indokoltá teszi, hogy Gárdonyi színpadi alkotásaival érdemlegesen foglalkozzunk.

*

A *bor* a magyar népszínmű történetében új fejlődési fokot jelent. A régi népszínmű *Szigligeti Ede, Szigeti József, Tóth Ede és Csepreghy Ferenc* műveiben kiélte magát. Az utánok következő népszínműírók inkább csak utánczó, minta után dolgozók. Nem tagadható, hogy ezek művei között is található néhány figyelemreméltó alkotás, de a legtöbben inkább csak egy-egy jól megjátszható szerep, leginkább Blahánénak írt szerep található. A népszínmű sablonossá lett. Még azok a népszínműírók sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mint pl. *Géczy István*, aki a *Gyimesi vadvirágban* tehetsége jelét adta ugyan, de későbbi darabjaiban már hanyatlott. A régi népszínmű hanyatlásának okai főként abban keresendők, hogy művelők nem a lényegre fektették a fősúlyt, hanem a külsőségekre. Nem a magyar falu népét és annak életét, jellemét mutatják be, hanem a falusi nép szokásait, viseletét, táncát, daltait — akár van ezekre szükség, akár nincsen. Tehát inkább ethnografiai látványosságokat adnak, nem igazi népszínművet. Ezek a darabok pedig egyformaságuk miatt nem vonzották többé a színházlátogatókat. Míg Blaháné az ő páratlan, vonzó egyéniségével, rendkívüli színésztalentumával és a maga nemében egyedülálló magyar énekművészetével uralkodott a Népszínház deszkáin, éltek ezek a népszínművek hosszabb-rövidebb életet. Mikor a nemzet csalóánya megvált a színpadtól, letűn-

tek vele a régi népszínművek is. Azt szokták mondani, hogy a népszínmű kora lejárt. Téves felfogás. *Gárdonyi A bor* című darabjával fényesen rácaffolt erre az alaptalan, kényelmes felfogásra. Megmutatta, hogy lehet még ma is népszínművet írni, csak hogy más útra kell térni. El kell hagyni a régi csapást és a falu népét úgy bemutatni, amint az él, úgy beszéltetni, amint az szokott s mindenekelőtt sutba kell vetni az ethnografiai cafrangot. A dalnak, táncnak csak ott és csak akkor van helye, amikor önként következik a szereplők lelki állapotából, adott helyzetből, szerves összefüggésben kell lennie a darab cselekvényével, nem díszítés többé, hanem szerves része a darabnak. Ilyenformán oldotta meg már Gárdonyi előtt is a kérdést *Szigeti József A vén bakancsos és fia* című kitűnő népszínművében s kár, hogy későbbi darabjaiban nem maradt meg ezen az úton. Gárdonyi egészséges, reális gondolkodásmódja, a falu népének alapos ismerete és szeretete avatja hivatott népszínműíróvá. Ő adhatott a népszínműnek nemcsak új, külső köntösöt, de új belső tartalmat is. Az ő fellépésével tehát a magyar népszínmű történetében új korszak kezdődik s kár, hogy ő maga nem írt több ilyen „falusi történetet“ s hogy követői, mint *Móricz Zsigmond (Sári bíró), Barta Lajos (Zsuzsi), Zilahy Lajos (Süt a nap), Vitéz Miklós (Öregesen, rangosan)* és *Bibó Lajos (A juss)* nem tudtak Gárdonyi Borának színvonalára emelkedni. Csak egy Gárdonyival rokon tehetség tudna ebben a műfajban életképes művet alkotni.

Gárdonyi *A bor* című darabja először mint novella jelent meg az Egyetemes Regénytár 1899-i Almanachjában (szerk. Mikszáth Kálmán). Az igénytelen kis novella feltűnt. Baracs Imre egyszerű története alkalmasnak látszott a színpadi feldolgozásra s Gárdonyi végre engedett a sok rábeszélésnek és hosszas unszolásnak s így született meg *A bor*, mint „falusi történet“. A novella anyaga magában kevés lett volna egy háromfelvonásos népszínműhöz. Tehát ki kellett a novella meséjét bővíteni. Mi ennek a novellának a tárgya? Baracs Imrét elhagyta felesége, mert ez összeveszett Imre anyjával s Imrét elfutotta a harag és megverte az asszonyt. Pedig Imre szelíd természetű ember volt, de megvolt az a bolond természete, hogy ha bort ivott, mindjárt verekedett. Most is a paptól jött, akinél áldomást ittak. Az asszony az ütlegekre felsikoltott, felvette ünneplő ruháját és kisfiával együtt visszament szüleikhez. Baracs

egy ideig makaeszkodott, de végre is megszólalt apai szíve. Fiát szerette volna látni. El is indul felesége falujába. Felesége hívó szavára nem hajlandó a házba lépni, de mikor fiacskája is hívja, belép a házba és szent a béke. A bort is kikészítette az asszony számára az asztalra. Ezt az igénytelen kis történetet dolgozza fel Gárdonyi mesterien darabjában.

A bor (első címe A vörös bor) tartalma a következő: Czeglédi Pál, a falu kovácsa és állatorvosa Baracsék szomszédságában Eszterrel, a szemrevaló özvegy asszonnyal tárgyal, amikor Juli, Baracs felesége áthívja fiához, akinek a torka fáj. A kovács vörösbort rendel a fiúnak orvosságnul. Juli Eszterrel azon tanakodik, honnan szerezzen bort, amikor hazajön Baracs, akinek Juli átadja az esedékes adóösszeget és arra kéri, hozzon egy pohár vörösbort, mert anyjának a gyomra fáj. Így akarja eltitkolni a férje előtt a fiú betegségét. Közben megjön Matyi, Baracs öccse, ki verekedés miatt volt elzárva, de jó viselkedése miatt hamarabb szabadult ki, mint ahogy várták. Maga a falu bírójá, Göre Gábor és Durbints, kivel együtt jó Kátsa cigány is, kísérik Matyit haza. A bíró a falu népe előtt kezét fog Matyival és ezzel elismeri, hogy tisztességes embernek tartja. Matyi egy kis hordó vörösbort is hozott magával. Mihály, Juli nagybátyja erőltette rá kiszabadulása örömére. Baracs felhívására most valamennyien letelepszének az eperfa alá és megkezdődik a mulatság. Baracs nem akar bort inni. Megfogadta egyszer hét év előtt a felesége kedvéért, hogy többet nem nyul a borhoz és fogadását meg is akarja tartani. De mikor maga felesége unszolja, végre is iszik. Göre megleli a faluban járó pletykát, hogy Baracsnak felesége valamilyen beadott, hogy megundorodjék a bortól; Eszter is megerősíti a szóbeszédet, melynek pedig ő volt első terjesztője. Juli és Eszter ezen összepörölnek. Baracs igyekszik a dolgot elsimítani, míg végre Mihály bácsi kijelenti, hogy Baracs neki meg Juli anyjának fogadta meg, hogy többet nem iszik bort, hiszen csak ez alatt a föltétel alatt kapta a kenyéren nevelt Julit feleségül. Közben beesteledik és Rózi, Juli unokahúga meg Matyi, kik jó szívvel vannak egymás iránt, felújítják régi emlékeiket. A mulatozók tovább koccintanak, a jókedv fokozódik, Mihály már azt is megígéri, hogy egyik földjét Baracsékra iratja, Göre Gábor nótára gyujt, mire megérkezik Göréné és a mulatságnak hirtelen vége szakad. A bíró Durbintssal távozik, a háziak is nyugalomra akarnak térni, csak

Baracs nem mozdul. Tovább iszik és mikor a bort elviszik tőle, feldühödik, beront a házba, tör, zúz, megveri feleségét, ki Rózi-val és kisleányával elhagyja a férje házáét. Végre is magára marad a cigányokkal és az asztalra borulva elalszik. (I. felv.)

A nagy baj megtörtént. Baracs magára maradt. Eszter, a szomszéd menyecske most már nem törődik Czeglédi házassági ajánlatával. Őt most már csak Baracs érdekli. Közben visszajő Matyi, ki beállt az urasághoz fuvarosnak. Baracs Matyival tanakodik, mitévők legyenek? Ennivalójuk nincsen, főzni nem tudnak, pénzüik is fogyatékán van. Baracs azt ajánlja Matyinak, hogy nősüljön meg, mire Matyi kijelenti, hogy ő Rózit akarta volna elvenni, de Baracs feleségével együtt őt is kiverte a házból. Amint így tanakodnak, beállít Durbints a kisbíróval. Azzal a hírrrel jöttek, hogy itt vannak a szomszéd faluból az asszony holmijáért. Mivel Baracs hajthatatlan marad, nem akar az asszonyról tudni, el is visznek a háztól minden megmozdítható holmit és Baracs még jeggyűrűjét is odaveti Rózi elé. Most már egészen üres a ház. Baracs elkeseredett, Matyi segítségét sem akarja igénybe venni, mire Matyi is elköszön. Eszter a magárahagyott Baracsához jön és mindenképen magára akarja vonni Baracs figyelmét. Ételt hoz neki, borral kínálja, azt is elárulja neki, hogy ő már régen jó szívvel van iránta. Baracs egy ideig csak hallgatja a szomszéd asszony szavait, de mikor ez Julit kezdi szapulni és rágalmozni, felmérgesedik, kikergeti Esztert és utána szórja a tányért és a boros üveget. (II. felv.)

A III. felvonás a szomszéd faluban történik Mihály házáét, ahová eljött Juli kisleányával és Rózi-val. Az egész ház népe levert, szomorú. Megtudják, hogy Juli még mindig szereti Baracsot, de büszkesége nem engedi, hogy közeledjék elhagyott urához. Matyi Rózi-val kötődik. Ez a legbájosabb szerelmi költés jelenete. Idejő Eszter is, már Baracsot szeretné Juli előtt beáztatni. Juli egy ideig uralkodik magán, majd kitör, Eszterre támad, mert magához akarta keríteni Baracsot. Eszter védelmére Czeglédi siet és kijelenti, hogy Eszter az ő mennyasszonya és hogy most mennek a paphoz. Juli most ismét erős akar lenni. Arról vitáznak, hogy az összekülönbözésnek tulajdonképpen mi is volt az oka? A bor. Egyikük sem akarja magára vállalni, hogy ő erőltette Baracsot a borivásra. A vita alatt észreveszik, hogy Baracs közeledik a házhoz. Vajjon bejön-e a házba? Baracs elmegy a ház mellett, oda sem néz, majd visszatér és leül a kőre

Mihály fölveszi a dolmányát, Baracshoz megy. Előbb közömbös dolgokról indul meg a beszéd nagynehezen, végre is Mihály behívja Baracsot a házba, de Baracs makacsodik. Mihály most bemegy a házba és Juli kiküldi kisfiát urához. A gyermek hívó szavára belép Baracs. A zivatar után kisütött a nap, Juli kivieszi a szekrényből a bort és a poharat Baracs elé teszi és töredelmes hangon rebegi: „Igyék... ha jól esik“. Baracs az üveget félretolja és magához öleli az asszonyt. (III. felv.)

A bor mint drámai mű a legszigorúbb kritikát is kiállja. Keménykötésű darab. Szerkezete egységes, jellemrajza mesteri, dialógusa mintaszerű. Cselekvénye nem gazdag ugyan, de érdekes, fokozatosan fejlődő, természetes. A beléje szőtt epizódok, amilyenek Rózi és Matyi, Göre Gábor, Durbints és Kátsa, Czeglédi és Eszter jelenetei mind szerves kiegészítői a Baracs és Juli történetének, vele teljesen egybeforrnak. Nem mese, ami előttünk lejátszódik, hanem történet. A való életből vett történet. A magyar falu életének egy érdekes, minden magyar lelket magával ragadó, megható történet. Éppen ezért nem volt Gárdonyinak szüksége semmiféle, a színpadi hatást előmozdító eszközre. Hatásának titka egyszerűsége, természetessége és igazsága. A történet minden alakja úgy mozog, tesz-vesz előttünk, mint a való életnek az az alakja, aki valami bajba kerül s aztán cselekszik a saját vérmérséklete szerint és lelke sugallatából kifolyólag. A magyar életnek egyszerű, kedves és hamisítatlan rajza ez a darab. Szívesen és megnyugvással fogadjuk, ami történik. És ennek a különös biztonságérzetnek, mely az igazi művészi alkotások élvezése közben száll lelkünkre, nem csupán az az oka, hogy a történet igaz és indokolt, hanem egyszerű és természetes is. De maga az író is egyszerű, természetes és őszinte — ezek a vonások Gárdonyi írói egyéniségének legjellemzőbb vonásai. Ezt az egyszerű darabot a külső és belső, az objektív és szubjektív igazságnak az ereje élteti.

A bor alakjai egészen beleillenek a darab színmagyar levegőjébe és egészen benne élnek. Egyik sem színpadi figura. Baracs Imrénél tipikusabb magyar paraszt még nem járt magyar színpadon. Nehézkés és kevésszavú, józan és értelmes, mélyérzésű és büszke, csöndes és méltóságos. Kevés kivétellel a többi is mesterileg megrajzolt színmagyar, eredeti alak. Csak Eszter emlékeztet egy kissé *Tóth Ede* Finum Rózsijára és Göre Gáborné Gonosznéra a Falu rosszában.

A magyar nép beszéde úgy, amint Gárdonyi alakjainak ajkáról hangzik, gondolatmenetében gyors. Komoly méltóság mozdulataiban. Bár e beszéd tele van életkapcsolatokból leszűrt életbölcsessel, mégis kevészavú. A magyar ember nem mond el mindent, amit gondol. De amit mond, az érdekes, fordultatos, ötletes; megcsiklandozza lelkünket költőiségével, megkacagtat humorával és megdobbantja szívünket magyarságával. Amit a magyar ember mond, éppen azért, mert nem mindent mond el, jelentős. A hosszú hallgatás azt jelenti, hogy alatta a gondolat megjárja a hallgató ember lelkét; mikor tehát szóban vagy cselekedetben kijő a világra: egy egész nagy lelki processzus kivirágzásaképen hat a megértőre.

Gárdonyi a legkitűnőbb ismerője a magyar nép életének és gondolkodása módjának. A borban megtette az első lépést, hogy a nép nyelvét közelebb hozza az irodalmihoz. A tájszavakat mérséklettel használja, de annál nagyobb gondot fordít a népies fordulatokra és a gondolkodásmód népiességére. Darabjában azt az egyszerű, józan, gyakori ismétlésekbe bocsátkozó beszédet találjuk, amelyet faluhelyen hallhatunk az okos, gondolkodó paraszt ajkáról.

Néhány hónapra A bor sikere után új darabbal lép föl Gárdonyi. Ez az új darab a *Karácsonyi álom*, betlehemes játék három felvonásban. A darabot „Beköszöntő” előzi meg. András, Máté és Boldizsár betlehemesek betévednek a Nemzeti Színházba és engedelmet kérnek a játszásra. A rendező kiutasítja őket, de az igazgató kap az ajánlkozásokon és játszatni akarja őket:

„Hát igen, ez csak falusi darab,
és olyan ócska, mint az egri vár,
de van benn, ami mindig megragad
valami tiszta, égből szállt sugár” —

Atengedi nekik a színpadot, díszleteket és személyzetét:

„Gyertek tehát be vándor dalosok,
s mit rátok hagytak hosszú századok,
legyen szabad itt is elzengeni,
Mi adunk pompát, színpadot, zenét,
adjátok ti a nép költészetét” —

s megkezdődik a játék. Keleti oszlopesarnokban ökörfejú bálvány előtt táncolnak ittas alakok és nép és a papok karéneke mellett és megjelenik a három király: Gáspár, Menyhért és Boldizsár nagy kísérettel. Mind Baál istennek hódolnak. Gáspár

rózsaleányt koszorúztat, a másik két király azonban szomorú. Menyhértnek leánykáját egy rabul ejtett király szöktette el, Boldizsárt pedig egy különös álm üldözi már egy éve. Amikor Tatárországban járt, egy csodálatos szép leányt látott álmában, ki neki feleségül ajánlkozott. Azóta, ha nappal szundít is, mindig látja a gyönyörű leányt. Zsuzsinak hívják, de otthonát nem árulta el. Gáspár fogadott fia, Tücsök is elárulja, hogy szerelmes. Szereti azt a leányt, aki az ünnepségen a szépség koronáját nyerte el. Gáspár azonban gazdag királyi leányt szánt Tücsöknek és hallani sem akar a szegény rézműves leányáról. Gyöngyike, a koszorúzott leány is megtudja Tücsöktől, hogy nem lehet a felesége, megcsókolja szerelmesét és eltűnik. Eddig a bevezető kép. Gáspár és Menyhért eltávoznak a bikaáldozat meg szemlélésére, Boldizsár magára marad és elalszik. Álmában megjelenik neki Zsuzsi. Boldizsár kérdéseire kijelenti, hogy ott lakik, ahol a rézsasok és egykor egy istállóban fog vele találkozni egy nagy király előtt. Boldizsár gyűrűt ad Zsuzsinak, ki azután eltűnik. Baál isten előtt két idegen is áldozik. Az egyik szegényes ruházatú, tömjént áldoz a bálványnak, amiért Gáspár megteszi őt kinstartójává, a másik beteg és mirrhát áldoz, Gáspár ezért magához veszi és gyógyíttatja, Menyhért pedig gyémántgyűrűt ad neki, mely fiának vagy unokájának birtokot fog szerezni. Most előlép Gyöngyike és vérért akarja Baálnak föláldozni. A főpap már fölemeli kését, hogy kiontsa a szép leány vérért, de ekkor föltűnik egy üstökös csillag, Baál szobrába a villám csap és összeomlik. A nagy csodát a királyok jósai, táltosai akarják megmagyarázni. Karakalem, csillagvizsgáló egy ócska könyvből olvassa, hogy eddig sohasem látott, keresztalakú csillag tűnik fel, mely a nagy király születését hirdeti. A csillag keletről nyugat felé halad és megáll egy hajlék fölött, világít egy éjszakán át és azután az angyalok felviszik az egekbe. Abrandir pedig megjósolja, hogy a világ királya megszületik. Ordasnak, a vak táltosnak is van látomása: messze egy faluban egy öreg ács, mellette számaron egy nő jön, egy város felé mennek, az országút olyan, mint a nyüzsgő hangyaboly, pásztornép jön a frissen esett hóban, a király ül rongyos istállóban. Abrandir és Karakalem is rongyos istállót jósolnak, a király szerintök Judea fia. A három király elhatározza, hogy felkeresi a születendő Messiást és elviszik nekik hódoló ajándékaikat. (I. felv.)

Nagy embertömeg van útban Betlehem felé. A zarándoklók

közt ott van a három király is. Gáspár és Menyhért támogatásával jó a beteg Tücsök is, kit szívfájdalma, hogy Gyöngyike nem lehetett az övé, megöl. Közben római katonák jönnek, pózuákon rézsasokkal. Boldizsár bámulva kiált föl: „Rézsasok!” és feléled a remény szívében, hogy Zsuzsit feltalálja. Majd József jó Máriával. Mária szamárháton. Betlehem felé igyekeznek. Mária a halott Tücsök szívére rózsát tesz. A tömeg folyton növekedik. József és Mária félnek, hogy szállást nem kapnak, de végre is egy öreg juhász, Boris, istállót ajánl fel nekik és ők ezt is megnyugvással fogadják. Karakalem is feltűnik, keresi a királyokat, utána érkezik Zsuzsi is. A vándorok mind a Messiás után érdeklődnek. Lassankint beesteledett, a vándorok nyugalomra térnek, Zsuzsinak álmában megjelenik Boldizsár és a főpap rájuk áldását adja. Azután kigyullad a csillagfény és egy angyal hirdeti a pásztoroknak a Messiás megszületését. (II. felv.)

Az egészen rövid harmadik felvonásban előttünk van a barlangszerű istálló, benne a szent család; pásztorok és a három király hódolnak a megszületett Megváltónak és átadják ajándékaikat. Az ajándékok fejében Jézus teljesíti kéréseiket. Bertalannak új erő száll tagjaiba, Csurka cigány megkapja az angyal hegedűjét, a vak Ordas visszakapja szemevilágát, Gáspár kérésére Tücsök feltámad, Menyhért Zsuzsiban felismeri elveszett leányát, kit Boldizsár boldogan ölel keblére. Végül valamennyien letérdelnek a kisdedet altató Szűzanya előtt és felhangzik az angyalok kara. (III. felv.)

Gárdonyi a Karácsonyi álomban a régi betlehemes játékot alakítja művészi formába, még pedig igen szerencsésen. A legbájosabb költői alkotások közül való, melynek népies jeleneit megragadó művészi egységgel lengi át a költői hangulat. A nagy misztériumot átszővi a néplélek naiv költészetével: „A betlehemi történetet a tanulatlan léleknek a népi játékokban megszólaló hitével és gondolkozásával, gyermekded felfogásával, naiv anachronizmusával, de kedves frissességével viszi a színpadra úgy, amint földünkön inagyar szűrt öltött” — írja találoán Kéky Lajos.¹

Van ebben a darabban hatalmas szuggesztív erő, mely beleringatja az olvasót vagy nézőt az egyszerű lelkek álmába és eltölt azzal az izgalmas, boldog várakozással, amellyel a Messiás születésének hírére az egyszerű szívek megnyilnak befo-

¹ Irodalomtörténeti Füzetek. 7. sz. 9. 1.

adására és hódolására. Nemesak alkalmi darab, költői érték is, mely szíveket termékenyít, lelkeket erősít, boldogít. Örömet hirdet, boldogságot, megújhodást.

Gárdonyi igen nehéz feladatra vállalkozott, mikor az egész emberiségre kiható eseményt dolgozta fel a színpad számára. Ezt a hatalmas eszmét a mai mindennapi élet gondolkodásával egybekötve megoldani úgy, hogy ne zavarja a magasztost, még akkor is nehéz feladat, ha az író a népfelfogás tolmácsolójává lesz. Innen van, hogy a Karácsonyi álom, ámbár a költészet drága gyöngyszemeinek egész füzérét foglalja is magában, a nézőre nem tesz egységes hatást. Ebben van a darab egyetlen gyengéje. A Karácsonyi álom egymást változtatatosan követő szerelmi epizódjai folytonos hullámnzásban tartja lelkünket. „Az égből gyakran a porba kerülünk“² Egy-egy disszonáns hang megzavarja emelkedettebb érzésünket. De e gyengéje mellett is vonzó e darab. Igazi költői lélek megnyilatkozása, mely a honi talajból meríti lelkesedését. Különösen a II. felvonás méltó a figyelemre ebből a szempontból. Tökéletesen tükrözteti a magyar nép eszejárását. Nemesak a szó, amely itt kifejezésre jut, a magyar paraszté, hanem a lelkület is az. Külön elismerés illeti a természetes könnyűséggel folyó párbeszédét és a népies verseket. — Gárdonyi harmadik színműve: *Annuska*, vígjáték 3 felvonásban. Gárdonyi ezt a vígjátékot 1902 július 3-án kezdte írni,³ amikor kiadója értesítette, hogy eddigi munkáit sorozatosan szeretné megjelentetni és ezért szükséges volna, hogy munkásságát 30 évre lekösse. Gárdonyi Pestre sietett, hirtelenében elfogadta kiadója ajánlatát, hazatért Egerbe és három nap alatt elkészült a darab első felvonása. Egy kis pihenő után Kolozsvárra utazott, hogy művét ott folytassa, de itt nem volt nyugodt ideje és ezért visszatért Egerbe, ahol egy nap alatt, augusztus 22-én be is fejezte a darabot, melynek első címe volt: *Annuska apáca lesz*. Maga Gárdonyi ezeket írja vígjátékáról: „Ezt a vígjátékot *Ligeti Juliskának* és *Rózahegyi Kálmánnak* írtam. Ez a két fiatal színész a Borban elragadó kedvességgel játssza azt a két rövid kis szerepet (Rózi—Matyi) s én arra gondoltam, hogy nekik írok valami olyan drámát, amelynek az ő kedvességük legyen a főereje. Így írtam Annuskát.“

Annuska, Nagyistván Péter földbirtokos leánya, hazatért

² Szüry Dénes: Vas. Ujs. 1901. 51. sz.

³ Gárdonyi József: Hogyan írta G. G. az Annuskát. Magyarság, 1926 júl. 11.

a zárdából, hol tanulmányait befejezte s mindjárt arról értesül, hogy szülei Balogh Miklós földbirtokosnak szánták feleségül. Baloghot már régen ismeri, együtt játszadoztak gyermekkorukban, de barátnőjének, Sárinak, ki Balogh dícséretéből ki nem fogy, elárulja, hogy nem akar férjhez menni, apáca lesz. Terézia testvérnek, ki olyan szépen tudott imádkozni, ígéretet is tett, sőt szándékát nagybátyjának, a prépostnak is megírta már. Az eladósodott apa szívesen adná leányát a gazdag Balognak és meghagyja leányának, fogadja az érkezőt szívesen. Meg is jönnek Balogh nevelőatyjával, Téténnyel, a megesontosodott agglegénnyel, Vas Imre tanító, ki Sárinak tetszik, János a kolduló barát és a falu plébánosa. A vendégek tekézni mennek, csak a tanító marad a színen a leányokkal és a háziasszonnyal. A tanító egy régi andalgó nótát hozott a háziasszonynak, kinek ez a dal igen kedves. Erre táncolt egykor Nagyistvánnal, ki a tánc közben kérte meg feleségül. Balogh is visszatér a hölgyekhez és most megtudjuk, hogy Balogh mennyire szereti Annuskát gyermekora óta, hogy míg távol volt, minden gondolata Annuska felé szállt. Mikor Sári hazamegy, kiderül, hogy Vas Imre már régebben ismeri Sárikát, érdeklődött is iránta, de meggyőződött, hogy nem neki való feleség lenne belőle. Mikor Balogh távozni készül, vallomást tesz Annuskának, kezét is csókol neki. E jelenetnek tanuja lesz Tétény, ki ezért nevelt fiát megleckézteti, de eredmény nélkül. Annuska bevallja a plébánosnak, hogy apáca szeretne lenni és kéri a közbenjárását. Ebédhez ülnek. A tanító elzongorázza a magával hozott dalt és az anya felszólítására Annuska Baloghhallal eljárja a lassú magyar táncot. A szülők gyönyörködve nézik az egymásnak temett táncoló párt. (I. felv.)

Nagyistvánt súlyos anyagi gondok bántják: termését elverte a jég, adósságait nem tudja törleszteni, váltóit megóvatolják. Mikor megtudja a plébánostól Annuska elhatározását, megdöbben. Hallani sem akar róla. Ekkor kapja a prépost levelét, amelyben a gazdag főpap tekintélyes összeget ajánl fel neki, ha beleegyezik, hogy Annuska a zárdába lépjen. Töpreng, küzködik. Ekkor lép be Holdován, egyik hitelezője, kit haragjában kiutasít. Közben előkerül János barát, ki csuháját elkártyázta. A háziúr köpönyegét adják rá. A plébános kérdésére, mért nem veti le a köpönyegét a nagy melegben, azt feleli, hogy lázas. Olajos, paprikás esővizet itatnak vele és az ágyba tuszkolják.

Annuska is megkapja a prépost levelét és megtudja Katitól, a cselédtől, hogy atyja most már nem ellenzi elhatározását. Balogh újból tesz vallomást, de Annuska határozottan kijelenti, hogy zárdába vonul. Balogh elkeseredik és mikor Tétény kijelenti, hogy most már elveheti Annuskát, szárazon feleli: „Nekem nem kell!“ Közben Vas és Sárika is kimagyarázkodnak. Vas elárulja, hogy egykor ő egy leányról álmódzott, de le is mondott róla, mert rájött, „hogy az (Sári) nem leány, csak egy szép kis macska volt“. Sári most haragra lobbán és távozásra szólítja fel a tanítót. Nagyistván komolyan beszél leányával, nem akarja erőltetni szándékának megmásátására. Annuska már habozik. Látszik, hogy elhatározása már nem oly megingathatatlan, de végre mégis csak a zárdába való lépés mellett dönt. Baloghot Annuska kijelentése lesujtja és János barát tanácsára kész barátnak beállni. Annuska elbúcsúzik Baloghtól, ki szerinte majd megvigasztalódhatik Sáriveral, akiről azonban Balogh hallani sem akar. Az utolsó jelenetben Annuska megengedi Baloghnak, hogy megcsókolja. (II. felv.)

A III. felvonás gyorsan siet a kifejtet felé. Nagyistván a hírlapot olvassa és szeme megakad egy híren, mely arról szól, hogy Terézia nővér, Annuska eszményképe, kilépett a szerzetből és férjhez ment. Közben megjön Sári, kit Annuska szemrehányással illet, mert Balogh nyakába borult. Sári kimagyarázkodik és elmondja, hogy Vas már bocsánatot kért tőle. Párbeszédüket Kati zavarja meg azzal a hírral, hogy Balogh beállt barátnak. A hírt megerősíti Nagyistván is. Most belép Balogh, hogy elbúcsúzzék Annuskától, megérkezik a prépost is az apácákkal, kik már Annuskáért jöttek, és mikor Balogh kijelenti, hogy barátnak megy, Annuska erősen átöleli e szavakkal: „Nem ereszttem el, Miklós!“ (III. felv.)

Ennek a vígjátéknak legfőbb hibája, hogy alig van cselekvénye. A történet, mely ennek a vígjátéknak a tárgya, elég volna egy novellához, de három felvonásra édes-kevés. Miől is van tulajdonképen szó? Egy fiatal leány zárdai emlékeinek hatása alatt apácává akar lenni. Szülői eleinte ellenzik, később már-már belenyugszanak leányuk elhatározásába, amikor a leányban feléled gyermekkori játszópajtása iránt érzett szerelme és ez győzedelmeskedik ábrándos elhatározása felett. Hogy ezt a nagyon sovány mesét három felvonásra bővítse, epizódokra volt szüksége, de ezek az epizódok csak igen lazán

függnek össze a történet gerincével és helyenkint inkább akadályozzák, mint elősegítik természetes fejlődésében. Legfőbb gyengesége a szerkezetben van. A vékonyszálú mese szétfoszladozik, az epizódok mindüntalan megakasztják. A történet a maga egyszerűségében kedves ugyan, de fejleményében kevés a logikai kapcsolat. Ezt a főbenjáró hibát *Tóth Béla* is észrevette és Gárdonyihoz intézett levelében ezeket írja: „Meg merem volna esküdni, hogy a darab vége az lesz, hogy Annuska mindvégig megmarad a klastromba menetel mellett, mert tudja, hogy így mentheti meg szüleit a bukástól. Ez erősebb motívum lett volna a becsületszónál. Szándékáról pedig nem azért mond le, mert Miklós elég valószínűtlen csodája elérzékenyítette, hanem azért, mert az agglegény bácsi csodálva a leány nemességét, előrukkol a bugyellárisssal. Eszerint a szülőket kevésbé kellett volna rabszolgakereskedőknek festeni. Ők is ellenezhették volna az apácáságot. Miklósnak persze sokkal szegényebbnek kellett volna lennie, a bácsinak meg gazdagnak, kegyetlennek. Így vártam én ezt, mondom, a drámaiság okáért.“ — Gárdonyi erre a levél aljára ezt jegyezte: „Régi fogás. Modern írók nem fogadnak el a véletlenség kezétől megoldást. A jellem bogoz és a jellem old.“⁴

Mind a két nyilatkozatra tehető megjegyzés. Tóth Béla megoldása szerint Annuska nem lett volna vígjáték. Annuska önfeláldozása szüleiért megható volna, de nem vígjátéki motívum. Viszont Gárdonyi megjegyzése itt nem állja meg a helyét. Annuska inkább leányos idealizmusból akar apácává lenni, nem becsületszava köti, de később felébred és mindinkább megerősödik szerelme Miklós iránt. Érzelmeinek ébredése és erősödése természetes.

A vígjáték alakjai közül végtelenül kedvesek Annuska és Miklós. Sok bennök a természetesség. Markáns vonásokkal rajzolta meg a derék Vas Imre alakját és az eleinte nagyralátó, de később megalázkodó Sárít. Kár volt és egészen szükségtelen a csuháját elkártyázó János barát szerepeltetése. Ízléstelen, mértéken felül túlzott és rontja a kedves játék hangulatát. A vígjáték dialógusa Gárdonyi mesterműve.

Gárdonyi kevésbé sikerült alkotásai közül való következő darabja: *Fehér Anna*, betyártörténet három felvonásban. Határozott visszaesést mutat a lehanyatló népszínmű felé. Amilyen

⁴ Magyarország, 1926 júl. 11.

szerencsés kézzel oldotta meg az új népszínmű problémáját a Borban, amely után éppen ebben a műfajban vártunk volna Gárdonyitól újabb, tökéletes alkotásokat, éppen oly szerencsétlenül tér ebben a komoly népdramává tett kísérletében a hibás útra. A darab tárgyát egy régi zsványballadából merítette.⁵ A *Fehér László lovat lopott* kezdetű balladában Fehér László a börtönbe kerül lólópás miatt és húga, Anna, elmegy, hogy kiszabadítsa. A hadnagy csak abban az esetben hajlandó bátyját szabadon bocsátani, ha Anna vele tölti az éjszakát. Bátyja hiába inti a leányt, ez meghozza érte az áldozatot, de hiába, bátyját mégis csak kivégzik, mire Fehér Anna megátkozza a hadnagyot. A szaggatott előadású ballada hézagainak kitöltésével igyekezett Gárdonyi háromfelvonásos népdramát írni. Ez a vállalkozása nem sikerült.

Fehér Anna lakodalmára készülnek, bátyja kiadja neki a hozományt, a többek közt 198 tallért ezüstben és 99 aranyat, de hozzáteszi, hogy másnapra kikerekíti mind a két összeget. Salamon, a lókupec, kapóra jó, ez ráveszi Lacit, hogy a báró deres lovát lopja el, jól megfizet érte. Laci eleinte nem mer vállalkozni, mert kihirdették a statáriumot, de végre megegyezik cimboráival, Mikával és Bercivel, hogy az éjszaka elindulnak a veszedelmes vállalkozásra. Közben megjönnek a leánykérők a vőlegénnyel és vőfélyvel és megtörténik a leánykérés. A zene megszólal, tánera perdülnek és ekkor Laci titkon magára veszi szűrét, övébe dugja pisztolyát és eltűnik. A mulatság javában folyik, mikor beállít a szolgabíró, akitől a násznép megtudja, hogy az éjjel egypár jómadarat fognak el. Annát nyugtalanítja, hogy bátyját nem találja sehol sem, gyanúja mindjobban megerősödik, tartóztatja a szolgabírót, még tréfás dalt is énekel, csakhogy maradásra bírja, mikor lövések zaja hallatszik és Laci az üldöző pandurok elől menekülve érkezik. Lacit elfogják. (I. felv.)

A második felvonásban nem sok történik. Laci börtönbe került és kimondották rá a halálos ítéletet. Most már nem kíván egyebet, minthogy egyszer láthassa még hűgát. Anna Laci megmentésére siet. Minden vagyonát felajánlja bátyjáért. Mancsi, Laci szeretője is eljő, aki azt vallja, hogy ő vitte bűnbe és romlásba szeretőjét. Anna sok könyörgésére a szolgabíró sűg vala-

⁵ L. Erdélyi János: Népdalok és mondák. I. k. 383. l. Újabbban: Bartók Béla: A magyar népdal. Budapest, 1924. 104. l.

mit neki, amire nemmel válaszol és eltávozik. A szolgabíró utána küld azzal az üzenettel, hogy bátyja szeretné még egyszer látni. Anna visszatér. Laci inti hűgát és hazaküldi. A szolgabíró kiadja a hóhérnak a rendelkezést és nyugovóra készül, amikor belép hozzá Fehér Anna az áldozatra elszántan. (II. felv.)

A III. felvonás mindössze három rövid jelenet. Anna kábultan ébred a szolgabíró szobájában; dobpergést hall, megcsendül a lélekharang, imádkozni akar, majd az ablakhoz rohan és sikoltva esik össze. Mikor magához tér, előtte áll a szolgabíró, ki mentetgeti magát. Anna megátkozza a gyilkost, majd felkapja az asztalról a papírvágó kést és a szolgabíró mellébe dőli. Mereven néz maga elé és egy láthatatlan valakihez szól: „Menjünk egy szebb világba. Virágos világba . . . hol csupa lilium nyílik.“ (III. felv.)

A feldolgozott népballadában van drámai erő, amelyből azonban Gárdonyi darabjában alig érzünk meg valamit. A ballada hézagainak kitöltésére szolgáló részek szerencsétlenek. Az I. felvonásba szőtt leánykérő-jelenet hosszadalmas és csak etnográfiai érdekességű. A II. felvonásban a cigányok vallatása szintén hosszadalmas, részben izléstelen és a cselekvényt egy lépéssel sem viszi előbbre. A népdráma sovány cselekvénye nincs erős egységbe foglalva. Általában Gárdonyi felfogása ebben a színpadi műben naiv, indokolása népies, hősnője túlságosan érzélgős és az egész környezet nagyon is szemérmesre stilizált. Alakjaiban kevés az eredeti, új; inkább hagyományosak ezek az alakok. Befejezése melodramatikus, hatásvadászó. Anna és a szolgabíró jelenetei: Anna könyörgése bátyjáért, a szolgabíró csábítása, Anna bukása és bosszúja emlékeztetnek a Toscában Tosca és Scarpia jeleneteire. A műnek nem volt sikere, csakhamar lekerült a műsorról.

A láthatatlan ember című regényének nagy sikere csábította Gárdonyit arra, hogy Zéta alakját a színpadra vigye. Így írta meg *Zéta*, dramatizált regény című háromfelvonásos művét.

Az I. felvonás rendkívül érdekes és ügyes expozíció. Megismerkedünk Zetával, Priszkosz rétor iródeákjával; Emökével, Csáth szépséges, büszke leányával és a Zetáért rajongó Dsidsiával. A kezdet egy hatalmas drámai bonyodalom magvait rejti magában. Megtudjuk, hogy Zéta urával Attilához érkezett. Makszimosz átadja a hún szökevényeket Attila megbízottjának, Edekonnak. A szökevények közt van Deél is, akinek az a bűne,

hogy Csáth leányára, Emökére merete szemét vetni és rovásírást is küldött neki, amiért Csáth halálra küldi a szerelmes hűnt. Zéta először Deéltől hall Emökéről és ennek szépségéről és mikor először megpillantja őt és megigézi, virággal hinti be útját. Emőke pénzt küld Zétának jutalmul, de Zéta a pénzt visszatartja és amikor Emőke emiatt kérdőre vonja, Zéta már szerelmes is belé, kendője szélét csókolja meg, majd felbátorodik és arra kéri Emökét, hogy engedje kezét megcsókolni. Emőke felháborodik vakmerőségén és lovaglóstórával Zéta arcába vág, de csakhamar engesztelőleg nyújtja kezét csókra, de Zéta büszkén elfordul tőle. Néhány erőteljes, jellemző vonással mutatja be Gárdonyi Zétát és Emökét. Előre sejtjük, hogy nagy küzdelem előtt állunk. (I. felv.)

Görög követek jönnek Attila udvarába: Priszkosz Zétával. Zétát Priszkosz rövid időre átengedi Rika királynénak, akinek elbeszéli történetét. Anyja már régen elhalt, hét kiskorú gyermeket hagyott hátra. A végrehajtó már mindent elvitt tőlük, csak egy tehénkéjük maradt és atyjának választania kellett a tehén és gyermeke között. Így került el Zéta a háztól. Dsidsia, ki Zéta nyomában van, figyelmezteti, hogy ügyeljen magára, szeme lángja feltűnő, valahányszor Emökére néz. A VI. jelenetben Zéta Emökével kerül szembe. Emőke bevallja neki, hogy megbánta előbbi tettét, kezét nyújt neki. Emőke ezután eltávozik és egy szabad görög jó, aki valamikor rabszolga volt, de felszabadult, urával hadba ment, derekasan viselkedett és a fővezér hugát kapta feleségül. Zétát a görög elbeszélése gondolkodóba ejti. Az egész felvonásban kevés történik. Tulajdonképp csak egy jelenet fontos, amelyben Emőke Zétát megsajnálja és Zéta boldogan csókolja a kezét. Emőke csak szánalomból fordul Zéta felé. A szabad görögökkel való jelenetben Zéta arra gondol, hogy talán ő is jól járhatna, ha a hunok közt maradhatna. — Most megváltozik a szín. Megtudjuk, hogy Attila harcra készül; Vigilász állítólag azért járt a görög követekkel nála, hogy megölje. Emőke egész elragadtatással beszél Attiláról. Attila az egyetlen, a csodás, isten kiválasztottja, a legdaliásabb, országokat törő, láncokat szaggató! Őt nem fogja a fegyver, emberi kéz nem árthat neki. Emőke rajongása a szerelmes leány vallomása. Csáth jelenti, hogy Priszkosz neki ajándékozta Zétát. Emőke tiltakozik az ajándékozás ellen, mert ellenkezik a tisztességgel, emberséggel. Zéta Csáthéknál marad, de nemsokára megtudjuk

— Zéta maga mondja el Emökének —, hogy gazdája nem ajándékozta őt el, a levelet maga írta, mert még egyszer akarta látni Emökét és tőle akarta megtudni, vajjon ő adta-e neki a rózsát? Emőke haragosan utasítja vissza feltevését, soha egy pillantással sem jogosította fel ilyen reménységre. A gondolat is fellázítja, hogy egy rabszolga rá merete emelni szemét: „Én szelidnek látszom, de tudd meg, hogy tigris vagyok“ — mondja. Ekkor érkezik Csáth, kivel Emőke távozik. Zéta utánuk mered.

Ismét megváltozik a szín. A hunok harcra készülnek. Csáth ruhát, fegyvert ad Zétának. Dsidsia szeretné Zétát visszatartani, lebeszélni, hogy ne áltassa magát hiú reménységgel. Dsidsiától megtudjuk azt is, hogy a rózsát ő dobta feléje. Zéta megrohanja: „Te adtad! És én a halál mézszárszékébe készülök. A vágóhídra! A rózsáért, amit ő adott!“ Fölindulásában összetöri Csáth értékes vázáját, de a szerelmes Dsidsia magára vállalja a kárt. Minden tettével elárulja szerelmét Zéta iránt: nyakába akasztja a haláltól megóvó talizmánt. A harcba indulás előtt Zéta még egyszer találkozik Emökével. Emőke kijelenti, hogy sajnálja őt, jó fiúnak tartja, de ígéretet nem tehet neki. Csupa lelki jósból megengedi neki, hogy arcát megcsókolhassa. A felvonásban van néhány igen hatásos drámai jelenet. A két színváltozás azonban megbontja a felvonás egységét. Most már világos, hogy Zéta Emőke kedvéért tért vissza a hunokhoz, őérette megy a harcba is. Viszont látjuk, hogy Emőke érdeklődik ugyan Zéta iránt, de nem szereti; ő egyedül Attiláért rajong. Csak Dsidsia hevül Zétaért, őérette feláldozna mindent és Zéta alig akarja észrevenni ezt a hűséges, szerelmes leányt. (II. felv.)

Attila serege nagy győzelemmel, sok zsákmánnyal tért haza. Csáthtól megtudjuk, hogy Attila jókedvű és talán házasodni fog. Van ugyan már tizenkét felesége, de csak három gyermeke. Emőke így lelkesedik: „Az ilyen ember lelkét bár száz gyermek örökölné!“ Azon tanakodnak, kit vesz feleségül. Csáthné azt hiszi, hogy Emökét, mert vele táncolt, de Ildikóval is táncolt. Ekkor érkezik meg Zéta, kit már holtnak hittek. Zéta elmondja a harc eseményeit, hogyan küzdött Attila és Emőke feszülten figyel előadására. Majd Csáth jelenti, hogy Attila Ildikót veszi feleségül és hogy Zétát maga mellé rendelte íródeáknak. Most közeledik Attila lakodalmas menete. Emőke nagyon levert, a halál gondolatával foglalkozik, mikor Attila hirtelen halálának hírért hozzák.

Színváltozás. Készülődés Attila temetésére. Leghívebb szolgáit gyászkontósokba öltöztetik, ők haladnak a király koporsója mellett, Zéta is velök akar tartani, Dsidsia igyekszik Zétát erről lebeszélni, de hiába. Ekkor jó Emőke és elkéri Zétától a gyászkontóst, magára ölti és azt mondja, hogy Zéta ölte meg Attilát a nász éjjelén. Zéta erre kijelenti, ha Emökét vette volna el Attila, megölte volna. Emőke felveszi a gyászruhát és csókra nyújtja ajkát Zétának: „Tudom, mit szenvedtél — tudom, mi az a halálos szerelem!“ Emőke eltávozik és Zéta a rabolni jövő Nigrótól megtudja, hogy a gyászruhásokat mind megölik Attila koporsója körül. Újabb színváltozás. A hunok közt kitör a viszálykodás. Dsidsia menekülésre szólítja fel Zétát. Zéta csak most látja, mennyire szereti őt ez a szegény leány, vele megy: „Jer velem, te jó lélek! Kísérj át ezen a sötét életen!“ (III. felv.)

A színmű messze elmarad a regény mögött. Minden felvonásban találunk néhány igen sikerült, hatásos, drámai erejű és elevenségű jelenetet, de az egész elhibázott alkotás. Rendkívül nehéz és igen kétséges vállalkozás egy terjedelmes regény anyagát, bármily érdekes legyen is, néhány felvonás keretébe szorítani és eljátszatni. Az ilyen vállalkozás csak ritkán sikerült. A színpad minden fortélyának teljes ismeretén kívül a dráma törvényeit is jól kell ismernie az írónak. Egészen más műfaj a regény és más a dráma. Ami a regényben helytálló, nem mindig az a drámában is. A regényben a mese széles mederben haladhat. A regényírónak mindig van elég alkalma meséje fordulatainak megindokolására. A jellemrajz lehet széles alapon nyugvó lélekrajz. A drámaírónak sokszor csak egy-egy indítékkal lehet egy-egy helyzetet elfogadhatóvá tenni, egy-egy jellemet megvilágítani. A gyorsan haladó dráma több ekonómiát kíván írójától, mint a regény. Gárdonyi kitűnő regényíró, „A láthatatlan ember“ legjelesebb alkotásai közé tartozik, de színpadra átírva kevés elismerésre számíthat. A darab sorsa mindjárt a bemutató előadáson dől el. *Jászai Mari* írja Emlékirataiban: „Zétától jövők. Azt mondják megbukott ez a gyönyörű, érdekes mese. Hogyne! Ártatlan és magyar. Szegény, nagylelkű, tisztamunkájú Gárdonyi. Hogy szenvedhet.“ A Zéta tényleg nem egyéb, mint gyönyörű, érdekes, ártatlan, magyar mese, de nem dráma.

Gárdonyinak legkevesébbé sikerült műve a *Fekete nap*,

⁶ Budapest, 1927. 134. 1.

történet a szabadságharcból három felvonásban. Valóságos rémdráma.

1849 tavaszán az osztrák had betör egy faluba. A falu minden épkézláb embere beállt a honvédek közé, csak Moháry Sándor van még otthon családjánál, de hazafias tüze végre őt is a honvédek közé viszi. Otthon hagyja vak édesanyját, feleségét, gyermekét. A faluba özönlő osztrákok Moháryné házába törnek. A katonák közt van Funkel Kristóf is, aki valamikor Moháry Sándorné kezét kérte, de közben beállt katonának és Berta Moháryhoz ment feleségül. Funkel szemrehányással illeti a fiatal asszonyt, hogy ő csak azért állt be katonának, hogy úrrá legyen és feleségül vehesse. Berta viszont azzal érvel, hogy hazája ellenségének sohasem nyújtotta volna kezét. Az öreg Moháryné csak most tudja meg, hogy fia a honvédek közé állott. Az osztrák tisztek Moháryné házában most lakomáznak és a vak anya arra kéri őket, hogy fiát ne bántsák. A harci zaj mindinkább erősödik. Az osztrákok távoznak és Moháryné fiáért inádkozik. (I. felv.)

A csata véget ért. Moháryné fia után tudakozódik a hazatérő falusiaktól, de biztos hírt nem kap. Most Moháryné házába osztrák tiszteket szállásolnak, akik vacsorát rendelnek és garázdálkodnak. Moháryné Bertával a vacsora elkészítéséhez készül, amikor fiát hozzák holtan. A két asszony kétségbeesetten átkozza Sándor gyilkosait. Moháryné megesketteti menyét, hogy bosszút állnak és mérget kevernek a tisztek ételébe. Közben belép Funkel, ki már hadnaggyá lett, ő is ide van szállásolva. (II. felv.)

A tisztek mulatnak. A cigány is előkerül. Az ételbe kevert mérég hatása mutatkozik. A tisztek átkozódnak és az ezredes elrendeli az öreg Moháryné kivégeztetését. (III. felv.)

Igazi nyári darab, melynek irodalmi értéke nincsen. Meséje alig van. Egyes motívumokat (Funkel—Berta), amelyekből komolyabb drámai összeütközés fejlődhetnék, egészen elejt a szerző. Az alakok erőltetettek. Az emberrajzoló művész Gárdonyit sehol sem találjuk. Még legjobb az öreg Moháryné rajza. Egynéhány élénkebb jelenetet leszámítva, a darab száraz, unalmas. A mellékalakok közül kevés élethűséggel van a nagyhangú, de gyáva falusi bíró megrajzolva. A darab sehogysem méltó Gárdonyihoz. Ezt a gyenge darabot a Budai Színkörben mutatták be, maga Jászai Mari játszotta az öreg Mohárynét, de még

az ő művészete sem tudta a darabot megmenteni. Emlékiratában⁷ írja: „Hogy a Fekete nap rossz darab, tudom. Nem darab, tudom. De ha az osztrákokra ugatnom lehet, el nem mulaszthatom. Ezért kaptam ezen a színtelen, vén paraszt szerepen.“

Gárdonyinak utolsó színpadi alkotása a *Falusi verebek*, köznapi történet három felvonásban. Köznapi történetnek nevezi, mintha ezzel is darabjának igénytelenségét akarná jelezni. Tulajdonképpen a népies bohózat irányában tett kísérletnek nevezhetnők. A darab vékonyszálú meséje a következő. Zódág Jani leteszi a kisbírói pálcát, mert be kell vonulnia katonának. Derék legény volt, meg is dicséri a bíró. Anyja, Zódág Teca síránkozik utána, de fájlalja távozását Erzsi is, a bíró húga, ki Janesit szereti. A bíró mítsem sejt húga vonzalmáról és őt Jópál Máté, az öreges, de módos gazdának szánta, aki kedveskedik is a leánynak. Jani és legénytársai legénybúcsút tartanak és megkéri a bírót, hogy engedje el a mulatságra Erzsit is, de a bíró megtagadja kérésüket. Közben a bíró meg is egyezik Jópállal Erzsi jövőjét illetőleg. Erzsit, ki Janinak hűséget fogadott, éjjel felkeresi Jani, hogy elbúcsúzzék tőle. Ezzel a jelenettel végződik az első felvonás.

Ez az I. felvonás a legjobb a darabban. Ügyes expozíció, amelyből megismerjük a főszereplőket és a helyzetet. Érdekes bonyodalom ígérkezik. Előre sejthető, hogy Erzsi és Jani mindenáron egymáséi akarnak lenni, de sejtjük a tervök elé gördülő nagy akadályokat is.

A II. felvonás színhelye a fővárosban Zsigovics orvosék lakása. Itt találjuk Erzsit Zsigovicsék szolgálatában. Erzsi Panni tanácsára cselédkönyvet szerzett és feljött a fővárosba, hogy Jani közelében lehessen. Erzsi a konyhában foglalatoskodik, ahol Zsigovicsnéval és ennek leányával Bertával az ebéd-ről tanakodnak. Egyikük sem ért a konyhaművészethez. Szakácskönyvből kell majd főzniök. Közben megjön a már fráterre lett Jani, majd a kapitány, ki Bertának udvarol és ő is segít a konyhán. Panni, az Erzsi falujából való leány, most azzal a hírrel lepi meg Erzsit, hogy bátyja eljött érte. De még mielőtt a falusiak megérkeznek, Berta kérésére megígéri a kapitány, hogy Janit kiszabadítja a katonaságtól és Sárfarag, Berta másik udvarlója azt ígéri, hogy Janit megteszi kulcsárjává. A konyhában legnagyobb a felfordulás, amikor megérkeznek a

⁷ 138. l.

falusiak: a bíró, Jópál és Veron. Erzsiért jöttek, aki megszökött és úgy lopta a cselédkönyvet. Haza kell jönnie, mert gazdag kérője akadt Jópál személyében, de Erzsi minderről hallani sem akar, Zsigovicsné sem akarja hirtelenében elbocsátani. Végre abban egyeznek meg, hogy Erzsi estig maradjon a házban. Most újból kényszeríti a bíró Erzsit, hogy Jópálnak nyujtsa a kezét, de Erzsi határozottan elutasítja Jópált. Janié lesz vagy senkié. A bíró megfenyegeti, ha reggelre nem hajlandó eljönni, rendőrrel jön érte. (II. felv.)

Este Zsigovicsék színházba mennek. Beállít az új cseléd és megegyezik Erzsivel, hogy éjjelre megjön és elfoglalja helyét. Erzsi magára marad és várja Janit. A szerelmesek elhatározzák, hogy együtt mennek a halálba. Megírják a búcsúleveleket, de megzavarja őket Panni. Mindketten őt tartják boldogtalanságuk okozójának, megverik és kidobják. Majd előszedik a toilette-készletet rejtő álpisztolyt; ezzel akarják magukat elpusztítani, de előbb még megisszák a pezsgőt és a vörösbort, amelyet csak az imént hozott egy hordár. Végre is eláznak és elalusznek. Az utolsó jelenetben Panni jön a falusiakkal. Azt hiszik, hogy már későn jöttek. Sopánkodnak, sírárnak, míg végre a hazaérkező doktor megállapítja, hogy nincs egyéb bajuk, csak részegek. A bíró Jópál ellen fordul, ki röstelkedve kotródik el, aztán méltósággal kijelenti, hogy minden kárt megfizet. (III. felv.)

Ennek a darabnak is legfőbb hibája, hogy cselekvése alig van. Az első felvonás még jól indul, elég érdeklődést is kelt, bár ez is kissé vontatott, ami különösen a szerelmesek búcsúzó jelenetére illik, amelyben kevés a poétikus lendület. A második felvonás már erősen hanyatlik. Legnagyobb részét a beafsteek-et süítő kapitány és a nagyságáék karikatúrája foglalja el. Csupa mesterkélt helyzet és bohózos alak. Ezek alakjainak rajzában a burleszkbe téved. A bohózos elem túlteng, nem ritkán az ízlés rovására is. A harmadik felvonásban a „falusi verebek“ készülődése az öngyilkosságra, túlságosan hosszadalmas, unalmas és ízléstelen. Különösen kifogásolható, amikor a becsipett Jani és Erzsi dülöngve letérdelnek, keresztet vetnek és imádsághoz fognak. Ez a felvonás csak alaposabb rövidítésekkel számíthatna valamelyes hatásra. A darab nyelve zamatosan népies, van benne egy-két jó tréfa is, sok jó megfigyelés is, de mindent összevéve, a mű mégis csak Gárdonyi gyengébb alko-

tásai közé tartozik. A bemutató előadáson sem ért nagyobb sikert és felújítása sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

1924-ben jelent meg Gárdonyinak *Szentjánosbogárkák* címen tíz kisebb, különböző időben írt színművét tartalmazó kötete. Valamennyi igénytelen apróság.

Az első *Az új lámpás*, játék két képben. A kis darab műkedvelők számára igen alkalmas. A bosszúsan hazatérő férj zsörtölődik feleségével. Az anyagi gondok megbontják a házastársak közt a békességet. A naptárt forgatva eszébe jut az ifjú férjnek, hogy mátkaságuk évfordulója van. A nevezetes napot meg kellene valahogyan ünnepelni. Legjobb volna mégegyszer végigélni a boldog pillanatokot. Végre is elhatározzák, hogy eljátsszák a jelenetet úgy, amint az a Zugligetben megtörtént. A játék pompásan sikerül. A békesség helyreáll.

A művészimbó, „színpadi jelenet“ egy 18 éves ifjú és egy 16 éves leány kedves, szerelmi kötődése.

A Sekszpír költözése egyetlenegy hangulatos költői színpadi jelenet. Shakespeare búcsúzik Londontól. Megúnta a tapsot és a babért. Visszatér szülővárosába. Leánya, Judit, próbálja őt tartóztatni, de hiába. A költő unokáját akarja látni:

„Babér helyett találok rózsafát,
Alig várom, hogy kis unokám lássam,
Mennyivel szebb az ő játszadozása,
mint itt e sok, cifra komédia,
s mennyivel édesebb a csevegése,
mint a fellengős, kongó jambusok.

Oh alig várom, hogy e kis angyalt lássam,
hogy ringassan galyamnak bimbáját,
azt a minden drámánál szebb mesét,
melyben a Teremtő visszaadja
gyermekkoroninak fehér ingecskéjét.
Szememnek fényét! Hajam barna színét!
Gyermekszívemnek galambszárnyait!

A *Koszorúkötés* a Jókai-sorozat alkalmi előjátékaul készült.

A *Betlehemes játékot* a Karácsonyi álom c. színjátékból dolgozta át gyermekelőadás céljaira.

Az egri színház megnyitására (1904 augusztus 20) írta *Előjáték* című prólóját.

A paradicsom, egyfelvonásos víg operette a kevésbé sikerült szövegkönyvek közül való.

A *Színészek érkezése* a miskolci színház évadnyitására írt prólóg.